

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 069.51(044)“1941”+069.8-047.24“2019”

© *Світлана ДЕМЧЕНКО*

НАУКОВО-ГУМАНІТАРНИЙ МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «УВАГА! ПОШУК! НЕПРОЧИТАНІ ЛИСТИ 1941-го...». ПІДСУМКИ 2019 р.

Підбито підсумки гуманітарного проекту Національного музею історії України у Другій світовій війні «Непрочитані листи 1941-го...» за 2019 р. Досліджено долі авторів листів, відтворено шляхи пошуку родин адресантів та адресатів.

Ключові слова: *Друга світова війна, німецько-радянська війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, музейний проект, непрочитані листи, пошук.*

У процесі реалізації науково-гуманітарного проекту «Увага! Пошук! Непрочитані листи 1941-го...» уже десятий рік поспіль науковці музею досліджують колекцію непрочитаних листів, до якої ввійшло 1215 епістол, датованих червнем – липнем 1941 р. Після окупації нацистами Кам'янця-Подільського цю кореспонденцію було вивезено до Австрії. Упродовж десятиліть вона зберігалась у фондах Технічного музею Відня й у 2010 р. була повернута до України. Одним із завдань роботи з листами є пошук родин адресатів і адресантів, рідних і знайомих, щоб вони змогли бодай із запізненням, але все-таки прочитати слова своїх близьких та пролити світло на долі авторів листів – учасників німецько-радянської війни, безпосередніх її свідків, людей різної національності й віку. Вони залишили свої життя в палаючих танках і на випалених полях, у зруйнованих землянках і в німецьких концтаборах. Вони любили й ненавиділи, сподівались і втрачали надію. І, звичайно, писали звісточку додому, чекаючи новин від сімей та друзів. Ці листи не стільки про війну, як про людину на війні. Вони не лише реконструюють перебіг подій, а й передають людські почуття в перші хвилини, дні, місяці війни. Про що писали бійці? Про тяжкі втрати, про біль, про любов, про буденне солдатське життя. Пожовклі клаптики паперу, затерті конверти, поштові картки й солдатські трикутники – своєрідні фрагменти воєнного побуту, свідки того невблаганно жорстокого часу. Листи написані без фальші, приховування почут-

тів, переважно без героїського пафосу, від них віє теплом і щирістю. У кожному з них чийсь життя і доля.

Практично кожен лист починається словами на кшталт: «У перших рядках листа хочу повідомити вам, що я поки що живий і здоровий, чого і вам бажаю...» [4]. Так писав рідним і Афанасій Бричак із Хмельниччини. Боець 531-го стрілецького полку 164-ї стрілецької дивізії 18-ї армії Південного фронту брав участь в оборонних боях в Україні. У липні 1941 р. на території Вінницької області потрапив у полон. Упродовж трьох років перебував у таборі для військовополонених у м. Дорнешть (Румунія). Визволений військами 2-го Українського фронту восени 1944 р. [19]. Після війни Афанасій Гаврилович повернувся в рідні Кутаївці, виховав трьох дочок, дожив до 92 років. Його фронтовий лист знайшли на сайті Національного музею історії України у Другій світовій війні родичі. Тож музейники разом із журналістами телеканалу UA TV вирушили на Черкащину, де нині проживають доньки Афанасія Бричака – Галина і Леоніла. Їхнього батька немає вже 18 років, але отримавши його звістку, сестри ніби знову відчували присутність рідної людини.

Цього самого дня чекали на музейників і у Кривому Розі. Через 78 років отримала звісточку від тата Ольга Іванівна Легош. Напередодні німецько-радянської війни родина проживала у м. Дніпропетровськ (нині – м. Дніпро). Іван Дмитрович Темний очолював один із районних відділків міліції міста. З початком бойових дій був мобілізований на фронт. Ймовірно, службу проходив у складі 116-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту, брав участь в оборонних боях на київському напрямі.

Улітку 1941 р. Іван Дмитрович написав дружині два листи, у яких повідомляв, що живий та здоровий, перебуває неподалік м. Черкаси, просив не ображатися на нього через відсутність листів, бо нема як надіслати, вони стоять далеко від міста. Але найбільше Іван Дмитрович розпитував про донечку Олю та обіцяв нещадно бити ворога [15; 16].

Іван Темний не повернувся з фронту. Донька не дуже добре пам'ятає батька, коли він пішов на війну, їй було три роки. У дитячій пам'яті на все життя закарбувався момент, коли додому повернувся татів кінь Буян, із яким Іван Дмитрович пішов на фронт, і як плакала мама, що кінь повернувся без тата. Дружина та донька багато років розшукували свою найріднішу людину. Як згадує Ольга Іванівна, приблизно у 1950-х роках через паспортний стіл та довідку вони дізналися, що Іван Дмитрович Темний, 1913 р. н., проживає у м. Ізюм Харківської області. «...Ми думали, що, можливо, він був поранений і втратив пам'ять чи є якісь інші причини, чому тато не повернувся додому. Тому вирішили з мамою поїхати і все з'ясувати...» – розповідала донька. Але приїхавши за адресою, побачили зовсім іншого чоловіка, який навіть не захотів спілкуватися і швидко випровадив їх із будинку. Поспілкувавшись із сусідами, Антоніна та Ольга дізналися, що родина «Темних» приїхала до Ізюма після війни, родичів у місті не мала. А пізніше їм повідомили, що одразу після їхнього візиту, «Темні» виїхали з будинку. Тому Ольга Іванівна переконана, що тато був убитий на фронті, а його документами хтось користувався в повоєнний час [5]. Пані Ольга передала до музею фотографії із сімейного архіву.

Важко було стримувати емоції того дня ще одній криворізькій родині. Син і донька учасника Другої світової війни Григорія Діденка, бійця 255-го гаубичного артилерійського полку 116-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту, довго звіряли почерк, а переконавшись, що писав їхній батько, прочитали послання з далекого 1941-го. Григорій Антонович писав рідним, що його частина стоїть у м. Черкаси, що їх часто бомбардують, але поки що ворожі бомби його обходять. Хвилюється за господарство, за збір урожаю, за рідних, передає всім вітання. Просить написати, кого забрали в армію, а хто ще залишився у селі і чи є поранені [6]. Василь і Тетяна Діденки розповіли, що батько не любив згадувати про війну, лише знають, що він дійшов до м. Кенігсберг, де зазнав поранення й контузії, був комісований. Після війни одружився, виховав чотирьох дітей, працював комбайнером у місцевому колгоспі. А найголовніше, що в пам'яті дітей Григорій Антонович залишився надзвичайно доброю й чуйною людиною і його фронтовий лист стане справжньою сімейною реліквією для нащадків.

Відразу три листи науковці відправили цьогоріч у Нововодолазький район на Харківщину. Місцеві краєзнавці допомогли в пошуку родичів Івана Семеновича Мірошніченка. Племінниця Тетяна Надьон через 78 років отримала лист, який у червні 1941 р. він писав батькам, дружині та синові Анатолію. Воїн повідомляв рідних, що «...життя на фронті не дуже, то частіше згадуйте Бога, може, залишуся живим... Де я буду завтра, не знаю, бо увесь час рухаємося, вже близько до кордону...» [8]. Протягом війни родина не мала від нього жодної звістки, на численні запити відповіді не отримували. Пізніше з'ясувалося, що в листопаді 1941 р. боєць 536-ї окремої кабельно-шестової роти 353-ї стрілецької дивізії 18-ї армії Південного фронту був засуджений військовим трибуналом до восьми років позбавлення волі. У 1948 р. Іван Мірошніченко повернувся в рідне с. Павлівка до родини.

Повернувся з війни й Петро Тридуб, автор листа з колекції «Непрочитані листи 1941-го...», але дружину та сина Шурку, яким писав листи й за якими так сумував на фронті, не застав. Вони загинули під час нацистської окупації. Згодом Петро Павлович одружився, та дітей у новій родині не було. Про це ми дізналися від племінниці Галини Дегтяр, яка дядька добре знала й любила. Тато пані Галини Семен Павлович Тридуб – теж колишній фронтовик, зв'язківець. Нині Галина Семенівна єдина, хто береже пам'ять про родину в домашньому архіві [17].

Родина військовослужбовця Петра Федоровича Недорубка із с. Станичне не дочекалася його з війни. У червні 1941 р. мобілізований Нововодолазьким РВК, він залишив вагітну дружину й пішов захищати рідну землю. Ймовірно, що лист, датований 30 червня, є одним із багатьох, які він писав додому, адже хвилювався

про стан здоров'я дружини: «Муся, бережи сина чи дочку?.. Скажи батькові та матері, аби доглядали тебе, коли ляжеш до лікарні...». Просить берегтися, не ходити босою, не брати нічого важкого в руки: «...Муся, поки я живий, то держи честь свою переді мною. Муся, детка, я буду старатися повернутися до тебе...» [9]. Та збутися цьому не судилося... Петро Недорубко зник безвісти у вересні 1941 р., так і не дізнавшись про народження сина Віктора. Від племінниці автора Лідії Косенко ми дізналися, що Віктор Петрович помер у молодому віці, дітей не мав, тому листа музейники передали найближчим родичам на Харківщині.

Непростими для пошуку є південні області України, де частина сіл затоплені Каховським водосховищем, межі областей після війни змінювалися кілька разів, а села з однаковими назвами є практично в кожному районі. Попри те, співробітникам музею з допомогою представників місцевих органів влади та краєзнавців вдалося знайти ще кілька родин у Херсонській і Миколаївській областях.

Сповнений почуття любові й турботи за родину лист червоноармійця Прохора Кіндратовича Олександровського, бійця взводу зв'язку 3-го батальйону 441-го стрілецького полку 116-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту: «30.07.1941 р. Здрастуйте, мої дорогі дружина Клава, сестра Маруся і синок Володя. Я живий і здоровий. Пишу вам одинадцятий лист, а від вас отримав лише три... Клаво, дитинко, дуже тебе прошу, напиши мені. Може, у тебе немає паперу, то напиши на якійсь палітурці. Щоб я знав, чи ви хворі, чи ви здорові, чи ви живі, чи є у вас хліб... Чи згадує про мене синок, чи, може, вже забувся. Бо я не можу пережити, як здумаю про вас... Сам собі плачу, бо не знаю, як буде далі... Чи доведеться побачитися, чи ні? Я думаю, ці бої надовго... Як я за вами вже скучив, не можу передати!.. Клаво, дитинко, не забувайте про мене...» [12]. Ці слова звучать, як прощання, як заповіт людини, яка дивиться смерті в обличчя, але дуже хоче жити. Та на війні смерть чагує щохвилини. Під час боїв за м. Миколаїв у березні 1944 р. Прохор Кіндратович потрапив до полону, перебував у таборі Бухенвальд на території Німеччини, помер 16 квітня 1944 р. [20]. Маленький, пожовтілий від часу трикутник діда-фронтовика, зібрав його онуків і правнуків на новорічні свята в родинному колі.

KL.: 10111111 **Прокор** **Александровский**

Häftl.-Personal-Karte

Häftl.-Nr.: 45.825 **R**

Fam.-Name: Alexandrowski Überstellt

Vorname: Prochor am: ..... an KL.

Geb. am: 19.2.04 in: Boischaja Ais- am: ..... an KL.

Stand: verh. Kinder: 2 am: ..... an KL.

Wohnort: dass., r. d. ers., am: ..... an KL.

Strasse: Prov. Nikolajew am: ..... an KL.

Religion: orth. Staatsang.: Wasser am: ..... an KL.

Wohnort d. Angehörigen: Ehefrau: am: ..... an KL.

Anastolija A.: am: ..... an KL.

w.o. am: ..... an KL.

Eingewiesen am: 24.3.1944 am: ..... an KL.

durch: 3100.-Nikolajew/Lisse/ am: ..... an KL.

in KL.: Buchenwald am: ..... an KL.

Grund: Russ. Zivilarb. am: ..... an KL.

Vorstrafen: keine am: ..... an KL.

Entlassung: am: 16. IV. 1944 durch KL.: gestorben

mit Verfügung v.: 4. April 16.4. 4/41

Charakt.-Eigenschaften:

Sicherheit d. Einsatz:

Körperliche Verfassung:

Strafen im Lager:

Grund: Bed. Alexanderow. 9. Art: Person. Bemerkung: 4. April 16.4. 4/41

KL. 5 XI. 43-500000

Лист Єгора Матвійовича Яструба, який музейники відправили його нащадкам, свідчить про занепокоєність автора матеріальним станом сім'ї: «Галочко, я тобі писав, але не знаю, чи отримуєш ти мої листи. Пиши мені, як у вас справи, чи закінчилися жнива... Галочко, ти бичка не продавай. Може, буде сутужно з хлібом, то заріжеш і будете їсти з дочкою... Пиши мені швидко, щоб я знав всі ваші новини. Цілую вас з донькою міцно...» [18]. Єгор Матвійович дійшов до кінця війни – червоноармієць, номер гарматної обслуги 192-го гвардійського артилерійського полку 87-ї гвардійської стрілецької дивізії 43-ї армії 3-го Білоруського фронту відзначився під час штурму Кенігсберга. Нагороджений медаллю «За відвагу» [19]. Після війни сімейне життя колишнього фронтовика не склалося, а єдина донька Катерина трагічно загинула в автомобільній катастрофі у 1985 р.

Господарством та забезпеченістю дружини й трьох малих дітей переймався і червоноармієць Степан Корнійович Овчинник: «...Дорога моя дружино Надю, я тобі напишу свою адресу, а ти швидко мені дай знати, як справи вдома. Чи закінчили збирати хліб, бо у нас тут хліби стоять незібрані... Надю, повідом мені, скільки тобі за останній час зарахували трудовнів і чи дозволили забити овець... Бережи діточок: Нілу, Толю і Шуру. Цілуй їх за мене і не обіжай...» [11]. Не було меж здивуванню в онучки Наталії, якій музейники відправили лист дідуся Степана. Вона переконана, що найближчим часом у рідне дідове с. Кларівка з'їдуться всі його онуки, правнуки й праправнуки, щоб прочитати загублений лист.

Майже в усіх листах, які цього року прочитали рідні, простежується сподівання мобілізованих на швидке повернення додому. Особливо вражає кореспон-

денція, адресована в сільську місцевість, що яскраво передає менталітет селянина, його потяг до праці: «...Анюта, я хочу знати, чим ви займаєтеся, як збираєте хліб... Анюта, я знаю, що тобі важко одній господарювати, але я думаю, що скоро побачимося... я повернуся незабаром...» – писав дружині Іван Писарцов, боєць 2-го дивізіону 255-го гаубичного артилерійського полку 116-ї стрілецької дивізії 26-ї армії Південно-Західного фронту [14]. Іван Іванович повернувся з фронту, виховав п'ятьох дітей. Його онуків, музейники розшукали в с. Анатолівка на Миколаївщині. А от односелець і однополчанин Івана Писарцова Семен Белкін з війни не повернувся. Ніби передчуваючи смерть, він писав дружині: «...Таню, у боях я ще не був, але нас дуже часто бомблять ворожі літаки... Таню, якщо трапиться так, що мене уб'ють, то старайся жити з усіма рідними у мирі. Я дуже за тобою скучив. Якби тебе побачити, то не так страшно було б помирати...» [1]. Семен Антонович зник безвісти в 1942 р. Останній лист від діда прочитали онуки, які нині проживають на Кіровоградщині.

Загалом у 2019 р. науковцям вдалося розшукати 15 родин у різних куточках України. Крім уже згаданих, листи з минулого поштою надійшли до рідних Івана Білозіра, Івана Мірошниченка, Зінаїди Немченко, Андрія Перетятого [2; 3; 10; 13]. Рідні та близькі учасників Другої світової війни не лише ділилися родинними історіями, а й передавали на зберігання до музею сімейні реліквії.

За підсумками науково-гуманітарного музейного проекту «Увага! Пошук! Непрочитані листи 1941-го...» упродовж 10 років музейники вручили 667 муляжів листів. Робота з пошуку не припиняється. Це складний і тривалий процес, адже час бере своє. На деяких конвертах стерлися написи, є потертості, забруднення. Крім того, багато конвертів підписано нерозбірливо, з використанням діалектів, деяких адрес просто вже не існує, багато листів написані національними мовами, без особистих даних адресантів або лише з їхніми ініціалами. Не завжди все можна прочитати й зрозуміти, адже стиль написання та почерки в багатьох випадках нерозбірливі. Проте, незважаючи на різнохарактерність і різноманітність кореспонденції, усі листи своїм змістом спрямовані в майбутнє, адже майже кожен лист містить звернення до дітей, слова наказів та батьківської любові [7]. І наш обов'язок – повернути листи їхнім власникам, донести до рідних слова любові, добрих побажань, прощення і прощання...

Джерела та література:

1. Лист Белкіна С.А. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-248338. – Д-56280.
2. Лист Білозіра І.А. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248557. – Д-56496.
3. Лист Боркун Л.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248222. – Д-56166.
4. Лист Бричака А.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248530. – Д-56469.
5. Генеральний каталог. Темний І.Д. // Фонди НМІУДСВ.
6. Лист Діденка Г.А. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248872. – Д-56800.
7. Легасова Л.В. Непрочитані листи 1941 року – унікальний джерельний комплекс / Л.В. Легасова // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 144–154.
8. Лист Мірошниченка І.С. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248412. – Д-56354.
9. Лист Недорубка П.Ф. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248416. – Д-56358.
10. Лист Немченко З.Д. // Фонди НМІУДСВ. – КН-249252. – Д-57168.
11. Лист Овчинника С.К. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248675. – Д-56611.
12. Лист Олександровського П.К. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248717. – Д-56653.
13. Лист Перетятого А.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248345. – Д-56287.
14. Лист Писарцова І.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248340. – Д-56282.
15. Лист Темного І.Д. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248715. – Д-56651.
16. Лист Темного І.Д. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248716. – Д-56652.
17. Лист Тридуба П.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248408. – Д-56350.
18. Лист Яструба Є.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-248682. – Д-56618.
19. Непрочитані листи 1941-го...: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К.: Аеростат, 2012. – 504 с.
20. Обобщенный банк данных «Мемориал» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=72218677>. – Назва з екрана.

© **Светлана ДЕМЧЕНКО**

**НАУЧНО-ГУМАНИТАРНЫЙ МУЗЕЙНЫЙ ПРОЕКТ
«ВНИМАНИЕ! ПОИСК!
НЕПРОЧИТАННЫЕ ПИСЬМА 1941-го...».
ИТОГИ 2019 г.**

Подведены итоги гуманитарного проекта Национального музея истории Украины во Второй мировой войне «Непрочитанные письма 1941-го...» за 2019 г. Исследованы судьбы авторов писем, воспроизведены пути поиска семей адресантов и адресатов.

Ключевые слова: Вторая мировая война, немецко-советская война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, музейный проект, непрочитанные письма, поиск.

© *Svitlana DEMCHENKO*

**SCIENTIFIC AND HUMANITARIAN MUSEUM PROJECT
“ATTENTION! SEARCHING! UNREAD LETTERS OF 1941...”
THE RESULTS OF 2019**

The author summarizes up the results of the humanitarian project “Unread Letters of 1941...” of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War over the past year. The fates of the authors of the letters have been investigated; the ways of finding the families of the addressees and addressers were described.

Keywords: *Second World War, German-Soviet War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, museum project, unread letters, searching.*